

Dr. B. H. MOLKENBOER O.P.

MIJN
VONDELBIOGRAFIE
EN DE OORLOG

W. BERGMANS - TILBURG
1945

Na een dag van moorddadige spanningen zag ik tegen den avond van 18 September 1944, van de Ooy uit, waar ik was heengevlucht, het geheele huizenblok Batavierenweg-Barbarossastraat te Nijmegen in schrikwekkende vlammen opgaan. Ook het huis no. 28, dat ik sedert Mei 1942 met 8 medebroeders genoeglijk bewoond had, werd reddeloos verwoest. Onze enorme aldaar opgestapelde boekenschat van duizenden deelen ging verloren en daaronder mijn gansche collectie Vondeliana, die ik in vele jaren met zorg verzameld had, die mijn leven met arbeid en vreugde vervulde en de onontbeerlijke bronnen bevatte voor het groote werk ter eere van Nederlands eersten dichter, waar ik mij met geestdrift op geworpen had.

Wanneer ik mij nu rekenschap tracht te geven van het verlies, waarop de volstrekt noodlooze barbarie der brandstichtende Duitschers voor mij te staan kwam, kleedt het relaas van mijn ervaringen en overleggingen zich als vanzelf in de vormen van den eersten persoon, die het wat meer kleur en eigens kunnen geven, om dingen vast te leggen, die voor langer dan vandaag mogen gelden. Misschien vindt één onzer jongere Vondelvrienden zich er ooit door opgewekt, om mijn biografische draad te grijpen en er, voor zoover noodig, aan voort te spinnen. Misschien ook brengt het andere vereerders op het denkbeeld, eens na te gaan, of geen duplicaten uit hun welvoorzene boekenkast den chaos van de mijne een weinig kunnen aanvullen.

Op den genoemden dies ater was ik ongeveer drie

jaar met de samenstelling van een nieuw groot Leven van Vondel bezig. Reeds langer had ik het plan daartoe gekoesterd, maar door mijn beweeglijk leven, dat mij herhaaldelijk voor lezingen, preeken en toespraken van de stilte in de drukte riep, bleef dit plan tamelijk vaag en algemeen. De omstandigheden van den oorlog hebben mij tot een daadwerkelijk begin van uitvoering gebracht.

Materieel gesproken wist ik mij voor de omvangrijke taak uitmuntend toegerust. Er bestaat niet veel in de Vondel-literatuur, dat ik niet bezat of ten minste niet onder mijn onmiddellijk bereik had. Door mijn colleges, lezingen en uitgaven, bijzonder door mijn Vondelkroniek, die van 1930 tot 1942 bestaan heeft, had de schat van mijn aantekeningen, fiches en inplaksels zich verlokkelijk uitgebreid, zoodat ik maar een flinken stoot behoefde, om van de velleiteiten tot de daad over te gaan. De ligging en de rust van ons onvergetelijk Collegium Albertinum boden voor zulk een werk van studie en concentratie de vereischte sfeer.

Maar op Sint Agnesdag 1942 werd het Albertinum, waar ruim 100 zonen van den H. Dominicus goed en aangenaam als broeders samenwoonden, door een harde schorre Deutsche stem in de telefoon uit elkaar gejaagd. Het was in het hartje van den zeer barren winter; sneeuw, tot ijsklompen bevroren en eindeloze vorst maakten de ontberingen van den verstarden oorlog dubbel hard. De eigenlijke communitieit van ons uiteengereten klooster werd gedeeltelijk overgebracht naar het Deutsche convent „Trans Cedron” te Venlo (en wél verrassend was deze greep van de historie, waardoor immers de Deutsche Paters, die bij den Kulturkamp in 1870 uit hun land waren weggejaagd en gastvrij in Limburg werden opgenomen, zich nu moesten ont-

fermen over Nederlandsche confraters, die, alweer door Teutoonsch geweld, dakloos waren geworden!) en gedeeltelijk in de leegstaande Kweekschool der Voor-schotensche Dominicanessen te Reuver.

Nadat ik te Nijmegen vier maanden de vriendelijke gastvrijheid van de Zusters derzelfde Congregatie had genoten, vertrok ik naar ons huurhuis aan den Bata-vierenweg, waar wij met z'n negenen een soort van communitieitsleven begonnen en waar wij in rustige werkzaamheid de vreeselijke dagen der bevrijding tege-moet leefden, die wij ons heel anders hadden gedroomd dan de bittere werkelijkheid ons leerde kennen.

Bij ons gedwongen en haastig vertrek uit het Alber-tinum had ik gelukkig al mijn boeken kunnen redden. Wél moesten wij het gemak van onze uitmuntende en zich steeds verbeterende klooster-bibliotheek derven, die onder de gewelven van de kerk van O. L. Vrouwe-Geboorte in veiligheid was gebracht en niet meer kon worden geraadpleegd, maar in de meeste gevallen kon ik toch bereiken wat ik noodig had, te meer omdat mij nog altijd de boekerijen van de Universiteit en van ons klooster in de Broerstraat ten dienste stonden en ik, wat nog meer beteekende, de vrije beschikking had over de vermaarde Vondel-bibliotheek van wijlen dr. J. F. M. Sterck.

De betreuenswaardige ondergang van deze met zoo-veel zorg en kosten bijeengebrachte verzameling moet hier in het kort worden gememoreerd, omdat hij de eerste tegenslag was, dien mijn biografische arbeid van den oorlog ondervond.

Toen mijn vriend en helper Dr. J. F. M. Sterck op 28 Augustus 1941 te Haarlem overleden was, ging zijn Vondel-collectie, die ongeveer 800 nos. omvatte, over in de handen van den heer Graaf W. J. R. Dreesmann te Amsterdam. Enkele dagen voor Stercks dood had

ik deze transactie mogen bemiddelen. De heer Dreesmann, wien ik op zijn verzoek had toegezegd, de heele collectie te catalogiseeren, stuurde mij alles naar het Albertinum, waar de boeken in een afzonderlijke kamer veilig onder dak waren. Alleen de autografen van Vondel, Maria Tesselschade, Huygens, Christina van Zweden en enkele anderen bracht ik spoedig en persoonlijk bij den nieuwen eigenaar terug. Bij onze vlucht uit het Albertinum in Jan. 1942 vond ik voor de collectie-Sterck een bergplaats in het groote gebouw van V. en D. aan de Markt. Dit is helaas de ondergang van de kostbare verzameling geweest. Want bij het rampzalig bombardement van de Karelstad op 22 Febr. 1944 kreeg het bedoelde gebouw een voltreffer, zoodat de heele bibliotheek door het vuur vernietigd werd. Dit was een bittere ontgoocheling vooral voor hen, die het levenswerk van wijlen Dr. Sterck wisten te waardeeren en het voor hun eigen Vondelarbeid noodig hadden.

Twee jaar lang had ik het groote gemak en profijt van die dikwijls zeldzame boeken ondervonden. De omstandigheid, dat ik er zoo vrij over kon beschikken, had mij intusschen niet weinig aangeprikkeld, om met de lang overlegde biografie van den dichter te beginnen.

Nog enkele andere oorlogsgevolgen werkten daar krachtig toe mee.

Vooreerst de gedwongen staking van mijn Vondelkroniek, wie in December 1941 door den leugen „papiernood” de nek werd omgedraaid. Bij alle leed was het mij toch een groote voldoening, dat ik de laatste aflevering van het tijdschrift had mogen wijden aan den man, die mij van de oprichting af tot zijn laatste krachten op velerlei wijzen tot steun was geweest, aan Jan Sterck, wiens boekenverzameling en eigen vondsten voor mij zoo groote waarde hadden.

Door de schorsing van de Vondelkroniek won ik uiteraard niet weinig tijd en het ligt voor de hand, dat ik, gewoon mij dagelijks in de onderdeelen van 's dichters leven te verdiepen, mij ook in de nieuwe toekomst daaraan wilde blijven wijden door de compositie van Vondels levensverhaal.

Dit ideaal werd gestimuleerd door een samenvalling, die weer een uitvloeisel van den oorlog was. Zooals in vele particuliere kringen kwam in Den Haag het verlangen tot uiting naar dieper en breeder kennis van den gaven mensch en grooten Nederlander, dien wij in Vondel bezitten. Mevrouw C. van Lier-Schmidt Ernsthausen (Duitsch van naam en afkomst maar naar hart en ziel voorbeeldig Nederlandsch!) wendde zich tegen het einde van 1941 tot mij met het verzoek, om voor eenige genoodigden bij haar aan huis aan den Scheveningschen weg een tiental voordrachten over den dichter te komen geven. Toen ik er mee begonnen was, bleek de belangstelling zóó groot, dat ik de tien lezingen telkens twee keer moest houden, n.l. voor twee groepen, omdat de kamers van de gastvrouw voor de ontvangst van \pm 75 toehoorders te klein waren.

Ik heb deze voordrachten gedeeltelijk geschreven en deze notities vormden het feitelijk begin der biografie. Het is wonderlijk, hoe een mensch kan aarzelen om iets op het papier te zetten, waar hij toch werkelijk vol van is. Men heeft dikwijls nog een bijzondere stuwning noodig om eindelijk tot de daad te komen van iets dat men lang en vurig gedroomd heeft.

In de Dominicanenstraat, waar ik vier maanden de opwekkende gastvrijheid van de Zusters Dominicanessen genoot, dus in Jan.-Mei 1942, ontstond dit begin. Rustig werkte ik voort, de zich voordoeende gelegenheid gebruikend, om bijv. in den Vondelkring mijn studenten iets van mijn plannen en vorderingen mee te deelen.

Toen in April 1943 de Duitse dreigementen in zake de zgn. loyaliteitsverklaring der Universiteitsstudenten tot gevolg hadden, dat de Nijmeegsche colleges werden geschorst, kreeg ik opnieuw vermeerdering van tijd: ambtelijk had ik zoo goed als niets meer te doen en ook de spreekbeurten werden minder talrijk.

Ik ben er nog altijd dankbaar voor, dat ik in die periode van gemis aan directe studieprikkels, waarin ik zoo licht tot indolentie had kunnen vervallen, vanzelf op de voortzetting van mijn Vondelleven was aangewezen en er zóó toe kwam, mijn voorloopige notities op de type-machine te gaan uitwerken.

Geleidelijk dus was ik aan de schrijving der biografie geraakt, en ik mag getuigen, dat ik er mij met groeienden hartstocht aan overgaf. Feitelijk was ik er van begin 1943 dag aan dag mee bezig, en zonder mij door den enormen omvang van het werk, zooals ik het mij voorstelde, te laten afschrikken, was ik er voorloopig vooral op bedacht, ieder hoofdstuk en elk onderdeel, dat ik onderhanden had, zoo breed mogelijk en zoo gedocumenteerd als ik bereiken kon in elkaar te zetten. Ik meende n.l. dat de tijd gekomen was voor een even nauwkeurige als monumentale beschrijving van Vondels levensgang en gedachtengroei, welke het kleine om het groote niet zou verwaarloozen, en de éénheid van zijn persoonlijkheid en arbeid tot in de details zou trachten op te bouwen.

Dit beteekent natuurlijk, dat mijne met de jaren gegroeide eigen opvattingen over „de” biografie van onzen dichter, die hem n.l. in zijn heele persoonlijkheid recht zou doen, aan dit werk ten grondslag moesten liggen. Deze opvattingen komen hier op neer:

Bij al mijn eerbied en dankbaarheid, welke ik tegenover onze beste Vondel-biografen gevoel, moet ik toch

bekennen, dat géén van hun verhalen mij geheel en op den duur heeft kunnen bevredigen. Door de machtige uitgebreidheid van 's dichters werk en de zeldzame lengte van zijn gezegend leven hebben al die beschrijvers zich tot beperkingen genoopt geacht, die er de schuld van dragen, dat Vondel in zijn volle beteekenis van poëet, profeet, denker, burger, mensch en Christenman is te kort gedaan. Aan die willekeurige begrenzungen zijn de onhoudbare meeningen te wijten over 's dichters ontoereikende begrippen van de openbare quaestiën gedurende zijn eerste levenshelft. Daaruit ook vloeien de misvattingen voort omtrent zijn katholieken en rijksten bloeitijd.

Over het algemeen gelden als mijn bezwaren tegen de huidige Vondel-biografie, dat bijna geen enkel levensbeschrijver met voldoende nadruk op den oorsprong en de ontwikkeling van des dichters denkbeelden is ingegaan. Het verzuim van de ernstige bestudeering van Vondels vroegste, naar den vorm inderdaad nog zeer onvolkomen uitingen heeft zelfs Prof. J. Huizinga tot de sceptische vraag verleid, of de hooggeprezen dichter werkelijk wel vele denkbeelden bezat.

Wanneer men klaar en duidelijk meent te zien, dat juist in dat embryonale jeugdwerk de sleutels liggen voor het onbevangen begrip van den lateren en rijpen Vondel, moet het verbazen en teleurstellen, dat zelfs de breedvoerigste biografen zich daar toch maar zeer oppervlakkig mee hebben bezig gehouden.

Want Vondel zal bij de beoordeeling van zijn denkbeelden en de schatting van zijn buitengewonen geest altijd, zelfs met en ondanks het beroep der bewondering op zijn koninklijke taalmacht en puur-dichterlijken adel, als onvolwaardig gezien worden, zoolang men verzuimt een afzonderlijke en gezette studie te maken van zijn eerste gedichten – waarmee dan de periode tot aan zijn

Palamedes bedoeld is. Alleen het objectieve onderzoek van die met de actueele gebeurtenissen van het Bestand samenhangende en daarop reageerende gedichten kan onzen stelselmatig verengden blik op Vondels eigen houding verhelderen. Het zal ons begrip verruimen van hetgeen hij als meelevend en zelfdenkend lid der toenmalige gemeenschap met zich omdroeg, en ons genezen van den jammerlijk verbreiden waan, dat de dichter ongeveer alles wat hij aan geestelijke bagage bezat zóó gedwee van anderen had overgenomen, dat hij aanvankelijk zelf niet goed scheen te beseffen, welke principiële belangen er eigenlijk op het spel stonden.

Het is mij altijd bijzonder opgevallen, dat deze scheeve blik op een geboren leider als Vondel voornamelijk door zijn niet-katholieke beoefenaars gepropageerd werd. Om ons tot de Vondel-kundigen van de laatste eeuw te bepalen: van Lennep, Bakhuizen van den Brink, te Winkel. Leendertz, Verwey, M. de Jong, Huizinga, W. A. P. Smit en tutti quanti van de onroomschen, die voor hun vaak respectabel deel met ernst en sympathie het leven en het werk van Vondel hebben onderzocht en hem in zijn grootheid aan het Nederlandsche volk openbaarden, hebben ongetwijfeld veel schoons en behartigenswaardigs over den *dichter* verkondigd, zij hebben zijn taal- en woordkunst onbekrompen bewonderd en ook den mensch om zijn hoog karakter eerlijk geprezen enz., maar zij hebben tegelijk ik weet niet ten gevolge van welke subconsciënte en in ieder geval benevelende vooringenomenheid den omvang van zijn geest, de kracht van zijn oordeel en den diepgang van zijn begrippen, met name op de toen bestreden gebieden, zóódanig in twijfel getrokken, dat wij onder die opzichten niet veel meer dan een slecht verstaander en een kind in hem overhouden.

Deze aprioristen, verleid door de algemeen erkende integritas van Vondels inborst en door de niet minder eerbiedwaardige vlekkeloosheid van zijn levenswandel, hebben niet gearzeld, op de kinderlijkheid van zijn wezen zwaarder nadruk te leggen dan voor de rechtvaardige schatting van zijn mannelijkheid dienstig was. Omdat de dichter het tegendeel van een revolutionnair type was en een geest bezat, waarvan de denkbeelden veelal wortelden in middeleeuwschen grond, omdat hij zich een constant vereerder van de traditie toonde en zelfs op hoogen leeftijd trouw dorst blijven aan de culturele voorkeuren van zijn jeugd – wat hem wonderlijkerwijze zelfs van katholieke zijde verweten is! – heeft men angstvallig zijn dichtelijke visie den nadruk gegeven tegenover zijn wijsgeerig inzicht en het gebouw van zijn gedachten, waarin zijn poëzie toch geboren is, als iets dat vanzelfsprekend weinig beteekende, met een zekere vooringenomenheid verwaarloosd.

In overeenstemming met deze subtiel van Rome afkeerige en onhistorische bevangenheid lag voor de meeste der genoemde Vondelaren de oplossing van het hinderlijke raadsel van 's dichters terugkeer tot de Moederkerk in dat kinderlijke, naïeve en weinig zelfstandige van zijn intellectueelen aanleg besloten.

Het is begrijpelijk, dat door dit hardnekkig en door géén andersdenkende als zoodanig gevoeld vooroordeel de mogelijkheid bleef afgegrendeld, om in Vondel een denker van eenig formaat te erkennen, d.w.z. een geest, die niet alleen tot de persoonlijke beoordeeling van de hartstochtelijke stroomingen zijner dagen in staat was, maar die door zijn ondubbelzinnige houding den loop dier stroomingen ook méde bepaald heeft.

Ik wilde de kortzichtigheid bestrijden van hen, die in Vondel uitsluitend den dichter zien, den taalreus en den verbeeldingskunstenaar, en hem op verdere, min-

stens even ingrijpende levensgebieden buiten beschouwing laten. Het Nederlandsche volk zal de fenomenale grootheid van zijn Vondel nimmer volledig zien, zoo lang het wordt zoet gehouden met de rhetoriek der schoolbanken over de onvergelykelijke schoonheden van zijn *vers* alleen en zoolang het niet wordt bijgebracht, dat er buiten die schoonheid van zijn gedichten nog andere waarden, voornamelijk intellectueele en maatschappelijke waarden, tot het wezen van zijn persoonlijkheid behooren. Deze eigenschappen zijn zóó innig met zijn dichterlijkheid vervlochten, dat ze er een schooner glans en sterker aantrekkelijkheid door krijgen evenals omgekeerd zijn dichterlijkheid daardoor wint aan menschelijk belang en algemeene beteekenis.

Ik herhaal, dat wij dan pas kans krijgen, om Vondel in zijn volle grootheid te zien, wanneer wij beginnen met hem in zijn eerste gedichten ernstig te bestudeeren. Wat die gedichten beteekend zouden hebben, indien Vondel vroeg gestorven ware, kan onbesproken blijven; maar nu wij wéten, hoe de jongeman van de Bruiloftsrefereinen en de fabelbundels tot den profeet van zijn volk is uitgegroeid, ligt het voor de hand, dat wij van die primitieve gedichten kennis nemen niet enkel als van meer of minder geslaagde jeugdprobeersels, maar veel meer als van de kiemen, waarin de krasse *vates* van later, hoe bescheiden ook, aanwezig is. Want die eerste verzen blijven de spontane getuigenissen van hetgeen de debuteerende dichter van toen af voor zijn leven vervulde en van de wijze, waarop hij op de verschijnselen van zijn tijd en omgeving reageerde.

De exploratie nu van dit Vondelterrein mag nauwelijks begonnen heeten. De bedoelde gedichten, waartoe wij met Vondel zelf alles rekenen wat hij tot 1620 schreef, vindt men weliswaar in de verschillende com-

plete uitgaven afgedrukt, maar wat er in en buiten die uitgaven over gezegd werd, heeft zóó weinig beteekenis, dat wel niemand er door kan zijn aangemoedigd, om ze werkelijk op hun diepere denkbeelden te toetsen en ze als de weergave van zijn overtuigingen op te vatten.

Zelfs de 12-deelige Vondel-uitgave van Van Lennep weet voor de kennis van 's dichters opvattingen op moreel en staatkundig gebied – opvattingen, die toch tot een niet te enge levensbeschrijving behooren – niets uit den inhoud der jeugdverzen te putten en zwijgt daarover. De W.B. maakt het na zooveel jaren geen steek beter en de andere uitgaven evenmin. J. Koopmans is tot nu toe de eenige geweest, die in zijn Letterkundige Studiën gepoogd heeft, de ideologieën van den jongen Vondel te groepeeren en te kenschetsen; maar aangezien hij verzuimd heeft, den *Gulden Winckel* en de *Warande der Dieren* met de daaraan voorafgaande Zuid-Nederlandsche en Fransche bundels te vergelijken, kan niet worden uitgemaakt, wát van Vondel zelf en wát van zijn voorgangers afkomstig is. De levensbeschrijvers beperkten zich hoogstens tot de titelvermelding van één der emblematische, destijds zoo populaire prentenboeken en verre van op hun gedachte-inhoud in te gaan oordeelt zelfs een fijn kenner en uitmuntend biograaf als A. J. Barnouw over den *Gulden Winckel*: „De prenten behouden nog altijd hun bekoring, maar wie ze bekijkt laat de bijschriften ongelezen.”

De hier aangeduide, m.i. essentiële tekortkomingen der huidige Vondelbiografieën deden het mij op de eerste plaats ter harte gaan, Vondels vroegere gedichten vooral te beschouwen als den neerslag van zijn fundamentele ideeën, die immers tot zijn levensinhoud behooren. Zooals van alle groote geesten is Vondels leven niet alleen en uitsluitend te beschrijven langs de lijn

van zijn uiterlijke belevingen, maar veeleer door de uitgraving van zijn werk. Vondel is zóódanig in zijn dichtwerk aanwezig, dat het onderzoek, de analyse en synthese daarvan tot de eigenlijke ontdekking van den heelen man voeren moet.

Dit beteekent dus, dat Vondels gedichten tot de eerste en voornaamste bronnen van zijn levensbeschrijving behooren. Wie hem van buiten én van binnen wil leeren kennen, moet niet enkel weten, wat er met hem gebeurd is, maar bijzonder wat hij gedacht, gevoeld en doorleefd heeft. Het onderzoek daarnaar sluit de verwerking van de zuiver biografische gegevens en van het door den dichter gekende tijdbeeld niet uit maar in. Maar alleen door de ideologische en psychografische denkbeelden, door hem zelf uitgesproken, met de materiëel-historische te verbinden, valt een levensbeeld op te bouwen, dat de werkelijkheid benadert.

Als bronnen voor het verhaal van Vondels leven komen de volgende documenten in aanmerking:

1. *De autografen*. Er zijn er niet veel (ongeveer 60), die als per toeval bewaard schijnen, want Vondel was niet gewoon, zijn kladjes te bewaren, zooals Hooft en Huygens deden, maar verscheurde veel. Van zijn treurspelen en leerdichten, waarvan de handschriften zoo leerrijk hadden kunnen zijn, zijn alle oorspronkelijke copieën verdwenen. Alleen de omvangrijke vertaalwerken uit Tasso (*Jerusalem Verlost*) en uit Ovidius (*Heldinnebrieven* en *Herscheppinge*) bestaan nog in ms. Deze vergeelde papieren, te vinden in St. Petersburg, Leiden en Amsterdam, zijn de eenige persoonlijke relieken van den dichter, waaruit wij zijn werkmethode kunnen bestudeeren.

2. *De portretten*, die allemaal samen zóó'n karakteristiek beeld van den dichter geven, dat iedereen hem

als een type tusschen duizenden herkent. Zijn zgn. jeugdportretten, door Alb. Thijm en te Winkel aangewezen, hebben niet meer dan hypothetische waarde, maar van zijn 50ste jaar tot in zijn hoogsten ouderdom is hij door bekende artisten herhaaldelijk afgebeeld, in schilderij, teekening of plastiek, waarnaar vele gravures en reproducties in omloop kwamen. Die kunstenaars zijn: J. Sandrart, G. Flinck, J. Lievens, J. Lutma, C. de Visscher, K. van Mander de Jonge en vooral Philips de Koningk.

3. *De uitgaven*, d.w.z. Vondels werken in hun drukken en herdrukken, op de eerste plaats van 's dichters eigen tijd. Behalve zijn poëtische nalatenschap in engeren zin bevatten ze zijn denkbeelden op verschillend gebied en zijn ze de neerslag zoowel van zijn uiterlijke ontmoetingen als van zijn innerlijke belevingen, hoewel men er op verdacht moet zijn, dat de dichter zich systematischer achter de gestalten zijner fictieve creaties verschuilt naarmate hij meer de geheimen van zijn eigen binnenleven nadert. Vondel immers is in onze geheele literatuur het meest frappante voorbeeld van den objectieven dichter, het bijna volstreckte tegendeel van een subjectivist, wat niet anders zeggen wil dan dat hij zelden rechtstreeks iets over zijn eigen leven of intiemere gevoelens loslaat. Maar terwijl zijn poëzie van den eenen kant als een natuurlijken afkeer van den ik-vorm ver-raadt, camoufleert hij van den anderen zich zelf gaarne achter de personages van zijn verbeelding en legt hun vaak even verrassend als nadrukkelijk zijn eigen inzichten en ervaringen op de lippen, niet alleen in vele van zijn treurspelen van *Het Pascha* af, maar ook in het autopsychografisch leerdicht de *Altaergeheimenissen*.

Natuurlijk worden de noodige acribie en voorzichtigheid vereischt, om den werkelijken mensch achter de soms snel wisselende maskers van den dichter te her-

kennen en misvattingen zijn allerminst uitgesloten. Maar dat neemt het onbetwifelbare feit niet weg, dat evenals het werk van alle groote kunstenaars Vondels gedichten voor een aanzienlijk deel zelfbekenntnissen zijn en dus voor de volledige beschrijving van zijn persoonlijkheid een waarde van den eersten rang bezitten.

De verschillende herdrukken van 's dichters werken, in totale of afzonderlijke edities, benevens de vele bloemlezingen behooren tot de uitgaven en zijn om hun inleidingen en toelichtingen dikwijls belangrijk.

4. *De brieven*, zoowel de door Vondel geschrevene als de tot hem gerichte. Vergeleken met de brieven van Hooft, Huygens, Grotius en andere figuren onzer XVIIe eeuw zijn ze weinig in aantal, maar voor de kennis van 's dichters karakter en omstandigheden van groote waarde. Dr. Sterck heeft ze gerangschikt en uitgegeven.

5. *De bibliografie*, die voor het juiste overzicht der vele uitgaven, de kennis van Vondels drukkers en uitgevers onontbeerlijk is. De door J. H. W. Unger in 1888 te Amsterdam gepubliceerde Bibliographie van Vondel's Werken, door nieuwe vondsten in den loop der jaren aangevuld, is onmisbaar.

6. *De levensbeschrijvingen*. Ze vinden alle hun grondslag in die van Geerardt Brandt, welke – *si licet parva componere magnis!* – altijd een soort Joannes-Evangelie ten opzichte van den vereerden meester blijft. Het meerendeel der verhaalde feiten wist de schrijver uit Vondels eigen mond: hij had er den hoogbejaarden dichter opzettelijk voor uitgehoord met het oog op zijn beraamde biografie. Ook hebben 's dichters intiemste jongeren J. Vollenhove en J. Antonides den auteur ijverig voorgelicht.

Drie jaar na Vondels dood, in 1682, publiceerde Brandt zijn *Leven van J. v. Vondel*, beknopter van omvang dan zijn uitvoerig *Leven van M. A. de Ruyter*

en veel warmer van toon dan dat van P. C. Hooft, bovendien geschreven in een klaar en stijlrijk Nederlandsch: het fraaiste eere-monument van de XVIIe eeuw op het kale graf van 's lands oudsten en grootsten poëet. Brandts verhaal is ook betrouwbaar, al mag men de subjectieve elementen, die er vrij sterk in meespreken, niet uit het oog verliezen. Dr. Leendertz heeft gelijk, wanneer hij dit Leven als amende honorable een panegyrisch karakter toekent.

Vondels latere biografen gaan allemaal op Brandt terug, maar brengen ten gevolge van het voortgeschreden onderzoek ophelderingen over duistere of twijfelachtige punten, welke de niet-katholieke (Remonstrantsche) auteur verkeerd begrepen of onjuist beoordeeld heeft.

Ongerekend de ontelbare overzichten van Vondels leven in boeken van literair-historischen aard, in genootschaps-verhandelingen, gelegenheidsredevoeringen, binnen- en buitenlandsche encyclopedieën, tijdschrift-artikelen enz., mag men het aantal afzonderlijke biografieën op een kleine 20 schatten, die natuurlijk naar waarde en beteekenis uiteenloopen.

Brandts Leven is een keer of 5 herdrukt, n.l. bij een zekeren G. Tielenburg te Amsterdam(?) in de XVIIIe eeuw; bij J. B. Elwe te Amsterdam, waarvan de 2e dr. is gejaarteekend met 1783; door Dr. E. Verwijs te Leeuwarden in 1866; door Dr. J. Hoeksma te Amsterdam in 1905 en door Dr. P. Leendertz te 's-Gravenhage in 1932.

Voorts is Brandt nagerijmd in de lamlendige alexandrijnen van den XVIIIe eeuwschen schoenlapper J. Quicke uit Brugge en geplunderd door L. van Ollefen, ook een XVIIIe eeuwer te Amsterdam, die telkens gewichtig van „onzen voorganger” spreekt, maar den bestolen biograaf nooit of nergens vernoemt.

Zelfstandige levensbeschrijvingen van de XIXe eeuw tot nu toe zijn:

Het minder biografisch dan zuur-critisch artikel „Vondel” van den „vervelenden” betweter P. J. Witsen Geysbeek in zijn *Biografisch Anthologisch en critisch Woordenboek der Nederlandsche Dichters*, Amsterdam, 1827, dat bijna het gansche deel V vult en een 25 letterkundigen uit de XVIIIe eeuw aanhaalt, die zich met Vondel hebben bemoeid.

H. Zeeman: *Een lettergeschiedenis voor de jeugd*, 1831 (Vondels leven in dialoogvorm aan de jeugd verhaald).

Mr. J. van Lennep: *De werken van Vondel in verband gebracht met zijn leven*, 12 deelen; Amsterdam, 1855-1869.

J. A. Alberdingk Thijm: *De portretten van Joost van den Vondel*; Amsterdam, 1876.

Alex. Baumgartner S.J.: *Joost van den Vondel, sein Leben und seine Werke*; Freib. i. Br., 1882.

De Nederlandsche vertaling hiervan door A. Th. H(oos), pr. te Waalwijk, ingeleid door J. A. Alberdingk Thijm; Amsterdam, 1886.

Camille Looten: *Etude littéraire sur le poète néerlandais Vondel*; Lille, 1889.

Gerard Brom: *Vondels bekering*; Amsterdam, 1907.

Dr. P. Leendertz Jr.: *Het leven van Vondel*; Amsterdam, 1910.

H. C. M. Diferee: *Vondel's leven en kunstontwikkeling*; Amsterdam, 1912.

Dr. G. Kalff: *Vondels leven*, in *Studiën over Nederl. dichters der zeventiende eeuw*; Haarlem, 1915.

J. F. M. Sterck: *Oorkonden over Vondel en zijn kring*; Bussum, 1918.

H. Laman Trip-de Beaufort: *Vondels kunst en karakter*, 1920.

A. J. Barnouw: *Vondel* (Engelsch), New-York-London, 1925.

A. J. Barnouw: *Vondel* (Nederlandsch), Haarlem, 1926.

Dr. J. F. M. Sterck: *Het leven van Vondel* (Volksuniversiteit), Haarlem, 1926.

Dr. J. F. M. Sterck: *Het leven van Vondel*, verspreid

over de 10 deelen der Vondel-uitgave van de W.B.; Amsterdam, 1927-1937.

Gerard Brom: *Vondels geloof*; Amsterdam-Mechelen, 1935.

P. Oomes: *Vondel*, Amsterdam, 1937.

Th. de Jager: *Vondel of de Majesteit*; Utrecht, 1937.

Verder eenige kleine Vondel-levens van Horsten, Salsmans, van Roey, enz.

7. De archivalia en notariële protocollen, die voor de kennis van 's dichters genealogische en burgerlijke relaties ten hoogste belangrijk zijn. Dr. Sterck heeft er vele van te voorschijn gehaald en ook J. Scheltema, Mr. Wijnman e.a. hebben langs dezen weg veel licht verspreid.

8. Historische, letterkundige, critische en andere studies van het groote leger der Vondelbeoefenaars, in afzonderlijke uitgaven, in gedenkboeken en vooral in tijdschriften en jaarverslagen: een onoverzienlijke lijst, grootendeels opgemaakt door Dr. Sterck in de 10 deelen van den W.B.-Vondel. Speciaal vernoem ik de bijna 20 Jaarverslagen van het Vondelmuseum en de 12 Jaargangen van de Vondelkroniek.

9. De werken van Vondels letterkundige tijdgenooten Hooft, Huygens, Bredero, S. Coster en hun bibliografieën; ook de klassieke en buitenlandsche werken (Du Bartas!), die invloed op den dichter hebben uitgeoefend.

10. De geschiedenissen der door Vondel bezochte steden: Keulen, Utrecht, Amsterdam, Hoorn, Antwerpen enz.

Wie al dit bronnenmateriaal overziet, krijgt den indruk, dat – al blijven er nog vele vragen onbeantwoord – onze kennis van Vondels leven toch wel zóó ver is vooruitgegaan, dat de tijd voor een biografie, welke

eenigszins tot zijn beteekenis als mensch en dichter in verhouding staat, is aangebroken. In 1880 schreef de bekende Dr. Doorenbos ter inleiding van een bloemlezing uit onzen dichter de merkwaardige woorden:

„Nog altijd ontbreekt ons een uitvoerige, met kunde en kunst vervaardigde levensbeschrijving van Vondel. Ook is het moeilijk uit de weinige gegevens, welke tot dusverre bekend werden en waarvan Brandts leven van den dichter de meeste heeft bezorgd, een wezenlijk juist inzicht in Vondel's handel en wandel te verkrijgen. Het komt er op aan de ontwikkeling van denkwijze uit de omstandigheden, waarin de dichter geraakte, te verklaren. Daarenboven is de verhouding, waarin hij tot zijn medeburgers stond, nog niet voldoende opgehelderd.”

Dit met opvallende juistheid geformuleerd verlangen heeft in de 60 jaar, die sedert verlopen zijn, ontzaglijk veel aan klem gewonnen. De weinige gegevens van voorheen zijn zóódanig vermeerderd en de vraagpunten van vroeger zóóveel opgehelderd, dat de mogelijkheid van een „uitvoerige” levensbeschrijving onweersstaanbaar lokt tot de daad.

Geen schets dus en geen teekening, waarop alleen de hoogste toppen van 's dichters productie met de noodige scherppte gemarkeerd staan en de rest vaag en vluchtig is aangegeven, maar een schilderij ten voeten uit, dat ook aan het zgn. secundaire zooveel mogelijk recht doet wedervaren. De door Busken Huet als de „Rembrandtieke methode” aangeprezen historiestijl van „veel weglaten, veel overdrijven, en op een klein getal feiten of beweegredenen veel licht doen vallen” kan de onze niet zijn. Wij wenschen niets weg te laten en niets hoegenaamd te overdrijven, maar op de feiten alle licht te laten vallen, dat de tegenwoordige stand van het Vondel-onderzoek veroorlooft. Niet dat wij zouden pretendeeren, alleen met onbestrijdbare zeker-

heden te werken! Ook de doordachte hypothese heeft haar waarde voor het onderzoek en zonder redelijke combinaties valt een bewogen levensloop als van Vondel niet te reconstrueeren. Maar wij hebben genoeg van alle soort verduistering en van iedere rantsoeneering. Wij verlangen naar breed uitstroomend licht zoowel over den persoon van Vondel als over zijn dicht- en denkwerk, niet minder over de verschillende tijdperken van zijn lang en rijk leven dan over de figuren en toestanden, in wier midden het wonder van zijn Poëzie gebloeid heeft.

Welbewust sluiten wij ons aan bij de meening van kenners als te Winkel, Kalff en Sterck, dat ook de geringste bijzonderheid over Vondel de moeite van de vermelding waard is. Nu het leven van een sociaal werker uit onzen tijd in twee dikke deelen van samen ongeveer 1500 bladzijden „volledig jaar voor jaar en plaats voor plaats” geschilderd moest worden – aldus Gerard Brom in zijn inleiding op Alfons Ariëns, 1941, bl. XV – komt onzen grootsten dichter, die van alle tijden is, niet minder onbekrompen belangstelling toe.

Ik mag niet verwachten, dat iedereen een zoo breed opgezette biografie van Vondel zal bijvallen. De nieuwe zakelijkheid heeft velen het geduld doen verliezen, om iemand rustig te laten uitpraten over iets waar hij vervuld van is en er zijn menschen, die een levensbeschrijving alleen willen accepteren, wanneer de auteur ongeveer alles overslaat waar hij juist bijzondere waarde aan hecht. Het spreekt vanzelf, dat dit werk voor zulke haastige naturen niet werd samengesteld. Mijn lezerskring zal wellicht klein zijn, maar bestaan uit de gegadigden, die met mij van meening kunnen zijn, dat al deze dingen over onzen ongemeen grooten landgenoot eindelijk eens gezegd behooren te worden. Een boek, dat Vondel als denker en dichter, als mensch en als

Christen, als Nederlander en Europeeër, als taalvormer en tooneelbouwer en onder de vele andere opzichten van zijn rijk geschakeerde persoonlijkheid poogt recht te doen, met één woord: een *Summa Vondeliana* – zooals mijn vriend en collega Gerard Brom mijn bedoelingen eens samenvatte – zulk een boek, dat metterdaad zou aantonen, „hoe groot en schoon” onze Vondel is, mag niet langer onbeproofd blijven.

Het brengt ook de persoonlijke voldoening mee, van te oogsten wat ik in vele jaren gezaaid heb. Met volledig besef van den afstand, die hier past, voel ik toch neiging, om tot mijn vereerden en vertrouwden Joost de woorden van Dante tot Virgilius te richten:

„O degli altri poeti onore e lume,
Vagliami 'l lungo studio e 'l grande amore
Che mi ha fatto cercar lo tuo volume!”

(Inf. I, 82-84).

En om mij, na deze dichters, vast te klampen aan het woord van een heilige over een heilige, dat mijn propaganda voor Vondel steun kan geven, zij het mij vergund, de affectieve zinsneden aan te halen, waarmee St. Joannes Chrysostomus zijn commentaar op de brieven van den H. Paulus inleidde. Hij schreef:

Telkens wanneer ik de lezing van de brieven van Sint Paulus aanhoor, voel ik mij verblijd en opgetogen, en het genot van die geestelijke bazuin vervult mij met verlangens. Ik herken een mij bevriende stem, en het is net of ik hem voor mij zie en of ik hem zelf hoor spreken.

Maar ook betreur ik het en hindert het mij, dat niet allen dezen man kennen zooals het behoort. Want er zijn er nog, die hem zóó weinig kennen, dat zij niet eens het aantal van zijn werken weten, niet uit onbekwaamheid, maar omdat zij de geschriften van dien gezaligden man niet voortdurend in handen hebben. Wij zelf immers danken onze kennis – als het kennis heeten mag! – niet aan een goed verstand of aan iets van scherpzinnigheid, maar hier-

aan: dat wij in onze liefde voor hem nooit hebben opgehouden hem te lezen. Zij immers die liefhebben kennen beter dan anderen de daden van hen die zij liefhebben, omdat zij daar belang in stellen. (Praef. in Epist. D. Pauli; Dom. I post Oct. Epiph. Lect. IV, Brev. O.P.)

Hoe het werk, in tegenstelling met de afgezaagde zakelijkheid van „Het leven van Vondel” gedoopt zal worden, weet ik nog niet. De titel *Summa Vondeliana* lijkt niet geheel ongeschikt, omdat het, zooals uit onze uiteenzettingen blijkt, inderdaad in de bedoeling ligt, de voornaamste quaesties van 's dichters leven onder de oogen te zien. Alleen accentueert die titel niet voldoende den biografischen opzet, terwijl hij bovendien te scholastiek-archaisch klinkt en vooral lichtelijk arrogant kan schijnen.

Evenzoo is het antwoord op de vraag, of het werk geïllustreerd zal worden, wat mij betreft, nog niet gereed. De uitgever, de N.V. Uitgeversmaatschappij „Joost van den Vondel” te Amsterdam, voelt alles voor overvloedig veel prenten, maar aan mijn kant bestaan daar eenige bezwaren tegen, die misschien mettertijd kunnen worden opgeheven. In ieder geval zijn deze vraagpunten, hoe belangrijk ook, van later zorg.

Eerder komt de indeeling aan de orde. Ik heb ze als volgt gedacht: Omdat Vondels terugkeer tot de katholieke Kerk, zoowel chronologisch als ideologisch, in het midden van zijn leven staat, zoodat de eerste levenshelft voorbereiding op dien grooten stap mag heeten en de tweede de nawerking daarvan laat zien, valt zijn levensgang in twee ongeveer even groote deelen te splitsen, waar de twee Hoofddeelen van het werk aan zullen beantwoorden, elk bestaande uit drie Boeken. Aldus:

Eerste Hoofddeel: *Vondel als Doopsgezinde*.

Eerste Boek: Voortkomst en ontwikkeling; XVIe eeuw-1620.

Tweede Boek: Rijpheid; 1621-1631.

Derde Boek: Geloofscrisis; 1632-1639.

Tweede Hoofddeel: *Vondel als Katholiek*.

Eerste Boek: Belijder; 1640-1648.

Tweede Boek: Treurspeldichter; 1649-1660.

Derde Boek: Levens einde; 1661-1679.

Ik merk echter op, dat, al staat deze indeeling voor mij vast, de titels der Boeken veranderd kunnen worden.

Ieder Boek zal ongeveer twintig Hoofdstukken bevatten; de titels hiervan kan ik slechts opgeven voor zoover ik ze geschreven heb. Dat zijn de 20 Hoofdstukken van het Eerste Boek van het Eerste Hoofd-
deel, nl.

- I. Voorgeslacht; XIVe-XVIe eeuw. Bl. 1-15.
- II. Kinderjaren; 1587-1595. Bl. 16-48.
- III. In ballingschap; 1595-1597. Bl. 49-75.
- IV. De leerschool Amsterdam; 1597-1604. Bl. 76-107.
- V. De eerste gedichten; 1605-1607. Bl. 108-136.
- VI. De eerste drukken; 1607. Bl. 137-161.
- VII. De eerste politieke gedichten; 1609-1610. Bl. 162-189.
- VIII. Het eerste treurspel; 1610. Bl. 190-236.
- IX. Huwelijk. De uitgave van *Het Pascha*; 1612. Bl. 237-257.
- X. Vader. Koopman. Dichter; 1612-1613. Bl. 258-292.
- XI. *De Christelijke Ridder*; 1613. Bl. 293-308.
- XII. Dirck Pietersz. Pers. *Den Gulden Winckel*; 1613. Bl. 309-353.
- XIII. Onder dichters en bij geloofsgenooten; 1614-1616. Bl. 354-393.
- XIV. *De Vaderen*; 1616. Bl. 394-418.
- XV. *De Warande der Dieren*; 1617. Bl. 419-507.

- XVI. Religieuze, literaire en politieke belevingen; 1616-1618. Bl. 508-557.
- XVII. Het crisisjaar. De dichter verklaart zich; 1618. Bl. 558-609.
- XVIII. *De Heerlyckhey van Salomon*; 1618. Bl. 610-
- XIX. *De Helden Godes*; 1618-1619. Bl.
- XX. *Hierusalem Verwoest*; 1619-1620. Bl.

Bij deze hoofdstukken valt het een en ander aan te teekenen, dat in nauw verband staat met het fel acute stadium van den oorlog, waarin Nijmegen bevrijd werd.

Vooreerst wat de drie eerste capita betreft. Juist toen ik aan de bewerking daarvan bezig was, om de gangen van den kleinen Joost in zijn geboortestad op te sporen, lag het eerbiedwaardige en prachtige Keulen onder de eerste verpletteringen van de geallieerde bombardementen. Kort vóór den oorlog had ik alles in de binnenstad, wat den dichter in zijn kindsheid vertrouwd was geweest: de aloude heiligdommen, het trotsche raadhuis, de schilderachtige kronkelstraatjes met hun aardige antieke namen persoonlijk afgeloopen en alles aange-teekend, wat ik voor een eventueel Leven van Vondel zou kunnen gebruiken, en ik had weldadig gevoeld, hoe het bevoorrechte kind huppelend langs zijn Keulsche kaai mij evenzeer naderbij was gekomen als de volwassen dichter van het majestueuze Colonia Agrippina. Helaas heeft zijn Olijftak, die eenmaal de beminde stad beschermde, de machten in de lucht van dézen tijd niet weten te bezweren. Ook voor Vondels bakermat geldt het triestige woord: „Urbs antiqua ruit” en ook de apocalyptische puinen van de eenmaal bloeiende en hoogverheerlijkte Rijnvorstin leeren Vondels les verstaan, „dat er niets gemaect is om te duuren”.

Intusschen, hoe pijnlijk mijn bewustheid van het lot van Keulen ook was, in feite belemmerde zij mijn arbeid niet, neen eerder zag ik er een reden te meer in,

om de oude stad, voor zoover Vondel ze gekend moet hebben, met de gegevens, die mij ten dienste stonden, te reconstrueeren.

Ook de andere oorlogsgeruchten en ondervindingen van geweld en verwoesting stoorden mij voorloopig niet. Integendeel was de Vondelbiografie mij een klimmend gewaardeerde vluchthaven, zoodat het Eerste Boek, waarvan ik reeds bijna XX Hoofdstukken of tegen de 700 bladzijden getikt had, zijn einde begon te naderen. Ik verheugde mij daarin, voelde mijn animo groeien en meende, dat na den tragen voortgang langs deze eerste vrijwel ongebaande wegen het vervolg vlotter zou gaan. Na 1620 immers zou ik minder voor-arbeid moeten verrichten, omdat Vondels rijper leven dieper onderzocht is dan zijn eerste dertig jaren en ik daarover reeds veel verzameld en gedeeltelijk (in de Vondelkroniek bijv.) op papier gezet had.

In het midden van September echter, enkele dagen nadat ik Hoofdstuk XVIII (over de *Heerlyckheit van Salomon*) aan het Instituut Seegers op den Batavierenweg ter multiplicieering had toevertrouwd – telkens wanneer ik een hoofdstuk klaar had bracht ik het daar voor copie in triplo – brak de oorlogsellende ten volle over Nijmegen los en dit gaf mijn werk een bijna onherstelbaren knak.

Reeds de Zondag 17 September was in hooge mate onrustig. Van onze kamers op den Batavierenweg uit zagen wij met angstige spanning de geallieerde vliegtuigen aanrazen op de Waalbrug, van waar de Duitschers met het uitsproeien van elektrische vonkenregens antwoord gaven.

Na een slapeloozen nacht begon het schieten en vechten op den beganen grond. Uitspiedend door een gordijnkier zagen wij met van schrik verstarde oogen,

hoe onmiddellijk voor onze woning aan den Batavierenweg de vijand zich ingroef in diepe kuilen, waar alleen het bovenste deel van de helmen boven uit stak. In haast werden mitrailleurs in stelling gebracht en terstond hoorden wij de bars barstende granaten door den seren Septembermorgen fluiten en tegen de muren van het huizenblok uiteen springen. In doodelijken angst vluchtten wij naar onzen nauwen en onaanzienlijken kelder, dien wij niet durfden en zonder het grootste levensgevaar ook niet konden verlaten. Wij waren met 6 man, daar 3 van de huisgenooten ergens anders sliepen en dien Maandagochtend onshuis niet meer konden bereiken.

Nadat wij biddend en bevend den heelen benauwden dag in dien kelder hadden doorgebracht en onze schrik door het sarrend mitrailleur-geratel en het oorverdovend geknetter en gebonk der vlak boven ons hoofd ontploffende projectielen tot een worgende spanning gestegen was, werden wij om half 5 door een bevriend iemand van de Luchtbescherming gewaarschuwd, dat de Duitschers van plan waren, het heele huizenblok onzer buurt te vernietigen, omdat er – zooals zij zeiden en wat wij niet wisten maar dat inderdaad waar was – van de daken en uit de vensters door Geallieerden op hen geschoten werd. Wij kregen een kwartier tijds om ons lijf te bergen, maar moesten de Ooy invluchten: dat was de eenige uitweg!

Overhaast raaptten wij onze geringe bagage bijeen. Toen ik gauw nog even naar mijn kamer ging, om eenig lijfgoed te halen, lag het heele huis vol scherven en puin, knersend en krakend onder den voet. De plafonds van de meeste kamers waren ingestort, de trap lag gekraakt in elkaar, alle muren zaten vol scheuren en gaten. Het was om te huilen overal waar ik keek. Merkwaardigerwijze echter was mijn eigen kamer, op de eerste verdieping, nog geheel ongedeerd, wat mij te meer

trof omdat de rest van het huis er zoo verschrikkelijk uitzag. Ik vond het boven alle beschrijving afschuwelijk, zoo ineens uit dat rustige werkmilieu en van al mijn onmisbare boeken te worden losgescheurd. Maar er was geen keuze; mijn leven stond in die oogenblikken op het spel! Een citybag met de copie van mijn Vondellevens had ik reeds lang gereed staan, want dat wilde ik vóór alles zien te redden. In een klein handkoffertje had ik een bundel notities gestopt en wat ik van de Haagsche lezingen had opgeschreven: de eerste aanleg van mijn op streek komende biografie.

Verward en zenuwachtig vluchtte ik met een aantal buurtgenooten, waaronder oude menschen, kleine kinderen en van hun bed opgeschrikte zieken, naar het stoomgemaal aan het begin van de Ooy. Wij moesten langs de vurende Duitschers heen en dwars door een horizontalen regen van granaten, kogels en vuurpijlen, die van Lent uit op Nijmegen en Beek werden afgeschoten. Het overijlde afdalen van de hooge, steile en gladde wegbermen was een halsbrekend werk, maar ik kwam er toch doordat ik, met mijn bagage in beide handen, mij naar beneden liet glibberen op gevaar af van mijn eenige broek door te slijten. Wij passeerden huizen die in lichte laaie stonden en waarvan de heete loeiende flakking onzen angst niet weinig vermeerderte. De schietende moffen lieten ons God zij dank rustig voorbijgaan, want allemaal zwaaiden wij een of anderen witten doek, die ons als non-combattanten kenmerkte.

Na twee uur vermoeiend loopen – het bleef gelukkig prachtig weer! – bereikten wij de pastorie van Pastoor W. Gerrits in Ooy-en-Persingen en daar werden wij met gulle gastvrijheid opgenomen. Het Parochiehuus kon een 150 vluchtelingen herbergen, terwijl de geestelijken met enkele leeken in de pastorie onderdak vonden. Ik ontmoette er o.a. den heer Seegers, die mij terstond

bekende, dat hij in de drukte mijn hoofdstuk XVIII niet meer in veiligheid had kunnen brengen, maar hij hoopte dat hij het, na den terugkeer in zijn huis, ongeschonden zou wedervinden. Deze illusie is helaas niet verwerkelijk. Toen wij, uitgeput van vermoeienis en agitatie, bij het vallen van den nacht van de Ooy uit naar Nijmegen stonden te staren, moesten wij tot onze ontzetting de stad voor onze oogen zien wegbranden: één eschatologische oranje vuurzee tegen den donkeren sterrenhemel, één gloeiende hellekolk van smook en vuur en vonken, die steeds breeder werd, steeds dieper en feller en door de *tela ignea nequissimi*, de vreeselijke vlammenpijlen van den boozen vijand almaar heftiger werd aangehitst.

Dat was nu de mooie Batavierenweg met zijn uniek uitzicht op den slingerenden Vahalstroom en op het wijde panorama van de vreedzame landelijke Ooy! Daar zagen wij nu uit de verte onze welvarende buurt, die wij in nerveuzen doodsnoed geruimd hadden, ellendig ten onder gaan!

„Helaes! Hoe bitter valt

Het scheiden van zijn lant, daer alles loopt verloren!”

Het was heusch geen „literatuur”, toen dit Vondelwoord als een hartekreet ons op de lippen kwam, zooals de dichter zoo vaak de Nederlandsche gevoelens van dezen oorlogstijd blijkt te hebben uitgesproken.

Moeilijk zou ik kunnen zeggen, hoe sinister deze aanblik van onze verkolende en in elkaar zakkende huizen was, hoe schrikbarend leeg en hol wij ons voelden en hoe de angst ons had uitgedroogd. Geen wonder, dat sommigen van de vluchtelingen een zenuwcrisis doorstonden, en wij allen versuft en verbijsterd bij elkander schoolden. Later aankomende slachtoffers verscherpten ons leed door de lugubere bijzonderheden,

die zij zelf hadden ondervonden: hoe Hitler-vlegels van ongeveer 20 jaar en ander Nazi-crapuul de huizen met cynischen overmoed in brand hadden gestoken na ze met petroleum begoten en met brandpoeder bestrooid te hebben, terwijl zij de bewoners zelf lucifers lieten aanreiken voor hun duivelachtig bedrijf, op de piano hun sadistische vreugde zaten uit te bonken en verschillende families met kinderen en al tot het allerlaatste moment in de kelders onder de vlammende huizen aan hun moordende bekommelingen overlieten. Na zulke ervaringen vindt men het brandmerk van Vondel op de „logge lompe Moffen”, waaronder hij geboren werd, veel te zacht.

Ik kon dus niet de geringste hoop koesteren, dat iets van ons huis of huishoudelijk en vooral wetenschappelijk bezit gespaard zou blijven, en zoo bleek het ook te zijn. Heel de voor ons studieleven zoo kostbare en broodnoodige inboedel was in enkele uren door het „vratigh vier” verslonden en vergaan.

Om van de zeldzame theologische en letterkundige boekeringen, vooral van de Paters J. B. Kors en L. M. Daniëls, waar ik zoo dikwijls van geprofitteerd heb, te zwijgen, moge ik mijn eigen, op Vondel betrekkelijke collecties gedenken, mijn honderden boeken en met zorg verzamelde tijdschriftartikelen, die ik geordend en geregistreerd had, zoodat ik alles terstond kon vinden; al mijn ingeplakte knipsels en aantekeningen over den dichter en zijn tijd; mijn *Vondelkroniek*, die met haar twaalf gebonden jaargangen, haar register en archief mijn trots en mijn glorie was; mijn vele foto's, prenten, teekeningen en schilderijen, mij door sommige kunstenaars vereerd (Victor de Stuers, J. Toorop, A. J. der Kinderen, W. van Konijnenburg, Theo en Antoon Molkenboer, Dom van der Mey O.S.B., Joan Collette,

Huib Luns, Pater Raym. van Bergen O.P.); een paar fraaie, mij zeer aan het hart liggende, want door mijn vader-zaliger in hout gesneden Heiligenbeelden; bovendien al mijn XVIIe eeuwse literatuur; mijn verzamelingen van Dante, Savonarola en de Italiaansche cultuurgeschiedenis; al mijn preeken en toespraken; al mijn familie-herinneringen en tal van belangrijke brieven (o.a. over de Ariëns-biografie van Gerard Brom), in één woord alles wat ik gedurende 50 jaar had bijeengebracht en met groote liefde bewaard, is doelloos en zinloos en hopeloos aan het brute geweld der „Kultur“-schreeuwers ten prooi gevallen. Ik kan mij alleen troosten met de gedachte, dat ik, met zóóveel anderen, méde mijn persoonlijk offer voor de bedreigde, maar God zij dank, geredde vrijheid van ons lieve land heb gebracht en ik moet bedenken, dat talloze anderen voor hetzelfde doel nog heel wat wreeder en onherstelbaarder zijn getroffen dan ik.

Ook het huis van den heer Seegers ging in de vlammen op, waardoor ik mijn XVIIIe Hoofdstuk verloor, een studie op zich zelf van bijna 40 bladzijden, waar ik hard op had gewerkt, mij steunend op een zeldzaam exemplaar van de *Oeuvres de Du Bartas* (Paris, 1610) dat ik van de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage in bruikleen had, maar dat helaas eveneens in de vlammen is te loor gegaan. Daarover straks nog een woord.

Hoe armzalig wij er ook aan toe waren, wij meenden ten minste, dat wij in de Ooy voor alle geschiet veilig waren, maar het werd ons spoedig duidelijk gemaakt, dat dit alles behalve het geval was. Een keer te meer had de beschaafde Nederlander zich in het fatsoen en de humaniteit van den gehysteriseerden Hitler-maniak vergist. De zoo onschuldige Ooy bleek voor de weerloze vluchtelingen een ratteval, want ze zat nog

vol rondsluipende bandieten, en het gevaar, dat wij over Kekerdom het gehate en gevreesde moffenland zouden worden ingejaagd kwam als een nieuwe dreiging op ons af. Gelukkig echter is dat niet gebeurd. Wij hadden ruimschoots genoeg aan de griezelige gedachte van de onmiddellijke nabijheid der Nazi-helden, die zich op Dinsdagmorgen dan ook niet onbetuigd liet.

Toen Pastoor Gerrits mij even zijn huis en tuin wilde laten zien, versteven wij plotseling van schrik door wéér zoo'n satanische granaat, die met een onbeschrijflijk harden knal tegen de pastorie uit elkaar barstte, een boom in tweeën spleet en ons met bleeke en ontdane gezichten in de gang op een hoop dreef. Vlak daarop zagen wij toen de eerste tanks van de Tommy's naderen en hun patrouilles zich over den dijk en door het land verdeelen. Als bitse jachthonden zaten zij in struiken en bosschages het moffenwild op de hielen, dat zijn woede en razernij botvierde op de mooiste boerderijen, die wij aan alle kanten om ons heen in den brand zagen vliegen, terwijl de opgejaagde bende uit geheimzinnige hoeken en gaten de buurtschap met verraderlijke granaten bleef terroriseeren.

Het gevolg hiervan was, dat wij dekking moesten zoeken en in grooten getale wegcropen onder de gewelven van de parochiekerk. Het was er veilig, want die gewelven zagen er stoer en stevig uit, maar het was er in even groote mate muf en duf en donker. Het kriede er van onbehuisden van allerlei slag en herkomst, waarvan enkele overstuur geraakte woonwagentypen de moeilijkheden verergden door ruzie te maken. De orde was overigens perfect dank zij het beleid van den heer B. Stoopman e.a. Bij gebrek aan spelletjes of prentenboeken werden de kinderen zoet gehouden met raadsels en plezierige moordverhalen en overvloed van heerlijke peren. Tegen den nacht wikkelden de vermoede

moeders zich zelf en haar kinderen in jassen of dekens en kozen op den kalen grond of op een gammelen stoel een plekje uit om wat te slapen. Bij het ros en dansend schijnsel van de hier en daar verspreide kaarsen hoorde men dan weldra het regelmatig ademen en zachte snurken van de ingesluimerde kinderen. Het had bekoorlijk romantisch kunnen zijn, wanneer de oorlogsgedachte niet alles vergiftigd had.

Zóó bleven wij tot Zaterdagmorgen 23 September in spanning en sombere stemming verborgen, totdat de geruchten tot ons doordrongen, dat Nijmegen bevrijd was. Er werd niet veel over geredeneerd en van Oranjevreugde was niets te bemerken. De berooide menschen hadden andere zorgen: hoe komen wij weer thuis en wát gaan wij er vinden? De meesten besloten, meteen naar de stad terug te keeren en bij één van die groepen deelde ik mijzelf in. Onderweg spraken wij de eerste Engelschen, wat een nooit ervaren soort van opluchting gaf, te meer omdat wij hoopjes Duitsche krijgsgevangenen tegenkwamen, die, met de handen omhoog of in den nek, nu niets meer te „schnauzen” hadden, als deze of gene ze als brandstichters begroette.

Toch was onze stemming verre van opgetogen. Het weerzien van de eenmaal zóó stralende en nu totaal verminkte Karelstad was te ontroerend en te schokkend om voor eenig juichgevoel plaats te laten. Ik voor mij durfde nauwelijks naar dit tooneel van uiterste desolatie om te zien. Zoowel fysiek als moreel miste ik de fut om meer dan oppervlakkig op de straten te letten, die ik door moest, en mijn belangstelling in dit nieuwste Pompeji werd er niet gretiger op, toen ik mij ineens begeleid zag door een grooten vrachtwagen vol met Duitsche lijken. Ik heb een oogenblik stil gestaan op den hoek Reynoldstraat-Batavierenweg en zag alle hui-

zen van ons blok zóó deerlijk in puin liggen, dat het hoegenaamd geen nut kon hebben, naar de verkoolde resten van mijn boekenfladders te gaan zoeken. Puin en vernietiging overal waar ik keek: woonwijken, villa's, ziekenhuizen, kerken, boomen, trottoirs, telefoonpalen: alles „planmässig” en „gründlich” „kaput”; „kaput, kaput, in drei viertelstunden alles kaput!” het Duitsche ideaal van den vorigen oorlog, nú in volle orgie op een stad als Nijmegen uitgevreten! Wie had kunnen denken, dat de profetie van George Duhamel, terstond na den barbareninval van 10 Mei 1940 in een Fransch blad neergeschreven: *La Hollande sera martyrisée*, zóó letterlijk en zóó wreedaardig moest worden vervuld?

Toen ik, tevergeefs zoekend naar een of ander houvast, een mij onbekend heer, die mij groette, vertelde, dat ik kaal op straat stond en niet wist waar ik heen moest gaan – immers de pastorie van de Maria-Geboortekerk was niet te bewonen, het klooster van de Broerstraat afgebrand en het St. Dominicus College te Neerbosch onbereikbaar – bood hij mij spontaan gastvrijheid aan, waarvan ik één nacht gebruik heb gemaakt, maar 's anderendaags verhuisde ik naar de pastorie aan den Groesbeekschen weg, waar ik veel hartelijkheid genoot van de kapelaans N. de Leijer en F. de Beer.

Maar ook hier bleek mij spoedig, dat het *vrije* Nijmegen nog volstrekt niet hetzelfde was als een *veilig* Nijmegen. Want herhaaldelijk werden wij opgeschrikt door het onheilspellend gefluit van neersuizende en uit elkaar springende granaten, die met hun moordende scherven telkens weer slachtoffers maakten aan dooden en gewonden en ontelbare ruiten verbrijzelden en reeksen huizen kraakten. Ook op de pastorie werd de schuilkamer ons dagelijksch en nachtelijk verblijf. De Dierae-toestand van op elkaar botsende luchteskaders met

hun ontploffende donderbussen en electriche bliksemflikkeringen nam iederen dag in verschrikking toe. De dagen en de nachten waren er van vervuld, zoodat men ondanks voortdurend gebed en kalmeerende woorden van oogenblik tot oogenblik opgewondener en onrustiger werd. Dat was voor lichaam en ziel beide te machtig, ten minste wat mij betreft. Eindelijk raadde kapelaan de Beer mij aan, een plaats te zoeken op een flinken afstand van Nijmegen, waar het kalmer zou zijn en ik een weinig op mijn verhaal zou kunnen komen. Hij noemde het mij volmaakt onbekende dorpje Batenburg in het land van Maas en Waal, dat gedurende den bezettingstijd van Duitschers immuun was gebleven en ook in Sept. nog buiten alle rumoer van den oorlog lag. Een ver familielid van hem fungeerde daar als Pastoor en hij was zoo goed, mij daar terstond te willen heenbrengen, nadat de moeder van dien Pastoor, in Nijmegen woonachtig, deze oplossing had aangemoedigd. Na een half uur dus zaten wij op de fiets en verwijderden ons met elken kilometer verder van het bereik der zenuwslopende granaten.

Het zeer oude plaatsje Batenburg is de kleinste parochie van het Bossche Bisdom. Het telt niet meer dan 500 zielen, voor het allergrootste gedeelte katholiek. Het teert nog op eenigen roem van het eenmaal belangrijke kasteel der Heeren van Batenburg, en de kolossale ruïnen, weerspiegeld in de vervuilde slotgracht met enkele zwanen, lispelen ons iets toe van een prepotent, maar nu dood en begraven verleden. Ook het nederig en vriendelijk XVIIe eeuwse kerkje, nu in handen van de Ned. Herv. Gemeente, geeft met zijn middeleeuwse doopvont en latere familie-wapenen Batenburg een zeker antiek cachet, dat door de tegenwoordige parochiekerk, een kathedraal in vestzakformaat, niet bepaald geëerbiedigd wordt.

Maar ik werd er bejegend door uiterst vriendelijke en werkzame mensen, Burgemeester W. J. Zweers, Dominee J. Koper en hun vrouwen, de families van Helvoirt, Arts, van Boven en eenige kinderrijke boerengezinnen, die mij allen in mijn kleerenood voorbeeldig geholpen hebben. In de pastorie vond ik spoedig de rust, die ik geestelijk en lichamelijk noodig had en voor al deze dingen ben ik dankbaar. Weldra voelde ik mijn animo herrijzen, om van mijn kant eenigen dienst in de kerk te presteeren door mee biecht te hooren, Zondags te preeken en mijn deel bij te dragen in de dagelijksche namiddagoefeningen voor de Nijmeegsche vluchtelingen, die het aantal Batenburgers waren komen verdubbelen. Ik kwam er zelfs toe, op verzoek van den Dominee en een Joodsch geneesheer, voor een groep van \pm 50 belangstellenden enkele voordrachten over Vondel te houden, zoodat ik ook mijn „vak” niet heemaal hoefde te verwaarloozen, al was ik vrijwel van alle literaire hulpmiddelen verstoken.

Intusschen de vraag, die zich voortdurend aan mij opdrong, of ik n.l. ooit gelegenheid zou krijgen, om mijn biografie voort te zetten en misschien zelfs te voltooien, kon ik niet dan met een groot vraagteeken beantwoorden. Wél wil ik verklaren, dat ik in het geheel geen neiging gevoelde (en nóg niet gevoel!), om het vriendschappelijk advies op te volgen, dat mij in die dagen bereikte en mij aanried, mijn grootschen opzet te vervangen door een eenvoudiger plan. Hierbij zou ik dan precies weg moeten laten wat ik juist in den breede wilde belichten en zou ik de grondfout van de door mij gewraakte Vondel-levens niet verhelpen.

Maar over den stand van het werk zij mij nog een enkele opmerking vergund.

Zooals ik reeds aantekende, is van de 18 voltooide

Hoofdstukken het laatst door mij geschrevene verloren gegaan. Ik had daarin, ook na de onderzoekingen van Van Lennep, Looten, Beekman, Hendriks en de W.B. gepoogd, Vondels taal- en dichtkundige afhankelijkheid van zijn bewonderden Du Bartas na te gaan, en vooral des dichters staatkundige denkbeelden op te sporen, die onze reeds verzamelde indrukken van zijn anti-gomarisme in dit tijdperk van zijn leven moesten versterken en bevestigen. Het zal mij niet meevallen, dit moeilijke Hoofdstuk te herschrijven. Ik stip er hier de voornaamste punten van aan, om straks makkelijker op gang te komen:

Eerstens betoogde ik, dat de vertaler zich trouw heeft aangesloten bij de bedoeling van den Franschen dichter, die zijn poëem den vorsten van zijn tijd als een spiegel had voorgehouden; een opvatting, waarin voor Vondel tegenover de veronderstelde streving van Prins Maurits naar de souvereiniteit veel bruikbaar verscholen lag en waarvan hij zich dan ook, naar ons voorkomt, bediend heeft.

Vervolgens legde ik den nadruk op het merkwaardige hoewel door niemand gesignaleerde feit, dat de deemoedige Nederlandsche dichter bij al zijn vereering voor zijn Fransch model het toch hardnekkig verdraaid heeft, du Bartas' loftirade aan het slot van zijn *Magnificence* op Koning Jacobus VI van Schotland, die in den tijd der vertaling Jacobus I van Engeland heette, op te nemen of zelfs maar in den overigens letterlijk uit het Fransch van Simon Goulart vertaalden inhoud te vermelden. Daar zijn bij groote mannen soms reticenties die vernietigender treffen dan nadrukkelijke blaam. Zoo hier bij Vondel. Wanneer wij even denken aan de belachelijke en onverdraaglijke bemoeizucht van den Engelsch-schismatieken „Defensor fidei” met de theologisch-politieke twisten hier te lande, ons zijn inquisi-

toriale maatregelen tegen door Vondel vereerde mannen als Arminius, Bertius en vooral den Keulenaar Conrad Vorstius te binnen brengen en zien, hoe onverholten hij en zijn Ambassadeurs bij de Staten Generaal den bevreesden Maurits stijft, de vleiende Gomaristen protegeert, en den genuilkorfden Arminianen de schuld van alle vaderlandsche moeilijkheden aanwrijft: dan begrijpen wij Vondels even welsprekende als dappere houding in het voorbijloopen van dat donderend Jupijntje met zijn geïsurpeerd gezag volkomen en het is of wij onze fieren dichter met Dante hooren zeggen: „Non ragionam di lui, ma guarda e passa” (Inf. III, 51).

Ook richtte ik in dat hoofdstuk mijn bijzondere aandacht op de verrijking van Vondels taal- en woordenschat, waarbij ik een poging waagde om zijn hulpmiddelen, met name de door hem geraadpleegde dictionnaires, te achterhalen. Ten slotte kregen de velerlei door du Bartas met meer of minder nadruk aangeraakte motieven een beurt, die Vondel in zijn later werk zelfstandig en op verscheiden manier heeft uitgewerkt, zooals de mystieke dansen, die gedragen door de erotiek van het Hooglied, o.a. in den *Adam in Ballingschap* terugkeeren.

Terstond na de beëindiging van het XVIIIe hoofdstuk was ik met het volgende, over de *Helden Godes*, begonnen. Op grond van de daarbij behorende prenten van Crispijn van den Broek en Jan Sadeler kwam het vermoeden bij mij op, dat Vondel moet bekend geweest zijn met een soortgelijk werk, dat, geschreven door den Duitschen leek Ludwig Hillesem (Ludovicus Hillesemius) uit Andernach, in 1578 bij Chr. Plantin te Antwerpen verschenen was en waarvan de volledige titel luidt: *Sacrarum antiquitatum monumenta, patriarcharum, regum, prophetarum, et virorum vere illustrium Veteris*

Testamenti imaginibus et elogiis apparata atque inscripta.
Auctore Ludovico Hillesemio Andernaco. Antverpiae Ch.
Plantin MDLXXVIII. Ik redeneerde: bekendheid brengt
beïnvloeding mee, vooral bij Vondel.

Het was dus noodig dit nader te onderzoeken en
daarvoor moest ik een ex. van het boek van Hillesem
zien te bemachtigen. Dit was echter buitengewoon
moeilijk in de benauwde broeiing van den oorlogszomer.
Daar ik meende in ons land, waar alle verkeer hoe
langer hoe meer verlamd werd, niet te zullen slagen,
richtte ik terstond mijn blik op Antwerpen, waar, naar
ik vermoedde, bij Plantin zeker nog wel een ex. van
het gezochte boek aanwezig zou zijn.

Maar ook daarmee was het gewone contact uitge-
sloten, al poogde ik het door een brief aan den mij
onbekenden Conservator te bewerken. Toevallig echter
hoorde ik van mijn vriend, den heer A. Driessen te
Nijmegen, dat hij van Duitsche zijde verlof had ge-
kregen, om voor handelsbelangen een dag of 14 naar
België en o.a. naar Antwerpen te gaan. Op mijn ver-
zoek verklaarde hij zich bereid, om het Museum
Plantijn-Moretus te gaan bezoeken en te probeeren of
hij den Conservator met een tweeden brief van mij
zou kunnen bereiken.

Dit nu is gelukt, hoewel ik er toch niet veel mee
ben opgeschoten. De heer Driessen vernam n.l. van
den zeer welwillenden Conservator, dat het boek welis-
waar tot den inventaris van het Museum behoorde,
maar toch niet geraadpleegd kon worden, omdat het
met de heele bibliotheek ergens in de Ardennen in
veiligheid was gebracht. De (waarnemende) Conser-
vator beloofde echter, dat hij de beide brieven, waarin
ik mijn vragen aangaande aard en inhoud van Hillesems
boek geformuleerd had, zonder dralen zou doorsturen
naar zeker bevoegd man in de Ardennen, die aldaar

met het toezicht op den verscholen boekenschat belast was (zijn naam werd niet genoemd) en die mij zeker antwoord op mijn vragen zou doen toekomen.

De vragen van mijn brief van 25 Juli 1944 waren deze:

- 1e. Hoe is de aard van de Latijnsche prentbijschriften van Lud. Hillesem?
Staan ze telkens op één bladzijde naast de prent, of zijn ze langer dan één bladzijde?
Zijn ze in dichtvorm, of in proza?
Kan ik copie van twee dezer bijschriften bekomen, bijv. van no. 1 *Adam* en van no. 20 *David*?
Staat boven iedere prent of boven ieder bijschrift een of andere karakteristieke aanduiding overeenkomstig de qualificaties bij Vondel: no. 1 *Adam. Der Vaderen Vader*; no. 2 *Abel. De eerste martelaar*; no. 3 *Seth. De godvruchtige* enz.?
Staat onder iedere prent, zooals bij Vondel, een Schriftuurtekst? en mag ik van die teksten er enkele zien, ter keuze aan u overgelaten?
- 2e. Zijn er aanduidingen, dat Vondels berijmde bijschriften iets met de Latijnsche elogia te maken hebben? Is er dus al dan niet afhankelijkheid vast te stellen of te vermoeden?
- 3e. Heeft Hillesem ook een algemeene inleiding over het typologisch (voorafbeeldend) karakter der Oud-Testamentische figuren? En zoo ja (ik vermoed het!), is dan Vondels proza-inleiding „Aenden opmerckenden en verstandigen Leser” daarvan niet een vertaling of samenvatting? M.a.w. is mijn vermoeden juist, dat Vondel in zijn heele bewerking van *De Helden Godes*, althans van de inleiding, direct aan het Latijnsche boek schatplichtig is?

Ieder ter zake kundige zal begrijpen, dat deze vragen gesteld moeten worden (hoewel Moller ze in de W.B. II zelfs in de verte niet aanraakt) en dat hun bevestigend

antwoord ons begrip over de herkomst van Vondels denkbeelden en voorstellingen verbreedten zal.

Maar helaas! *Inter arma silent Musae*: dat ondervond ik van nabij. De grove stem van het bulderend kanon blaft alle onderzoek en iedere studie van de baan. Ga maar eens teksten vergelijken op het smookende puin van uw uitgebrand huis en verdiep u in boeken waarvan de bladeren verkoold zijn! Eenig antwoord uit de Ardennen is nooit gekomen en in December '44 is daar zoo verwoed gevochten dat het de vraag zal zijn, of de levensliefde van Maurits Sabbe, de kostbare boekenschat van het beroemde Museum Plantin-Moretus, nog bestaat.

Zoo werd de voortzetting van mijn Leven van Vondel steeds hachelijker en twijfelachtiger. Van alle wetenschappelijke bronnen en hulpmiddelen beroofd, zonder verzekerd dak boven mijn hoofd, door lichamelijke en innerlijke spanningen voelbaar uitgeput, moest ik al blij zijn ergens te worden geduld. Maar ook het „genieten” van gastvrijheid, zooals het vriendelijk heet, valt niet overal mee. In een chaotischen tijd als deze moeten sommigen nu eenmaal aan den lijve ondervinden, zooals Hooft zegt:

„Hoe bitter dat de keure zij
Van ballingschap oft slavernij,”

en na Dante proeven, hoe zout het brood van anderen smaakt en wat harde weg het is de trappen van vreemden op en af te gaan.

Na drie maanden, op zen Kerstdag, verliet ik Batenburg om er niet meer terug te keeren. Op uitnodiging van politie-autoriteiten ging ik een Kerstrede houden voor de meer dan 1000 daklozen, die te Nijmegen ons Albertinum bewoonden als een volksbuurt. Wel kende ik na drie jaar ballingschap het dierbare huis weer;

architectonisch had het niet geleden, maar toch... quantum mutatus ab illo! Ik zal niet uitweiden over de pijnlijke gevoelens van mijn hart, toen ik onze bibliotheek ontruimd zag voor reeksen wiegen met zuigelingen uit zeker oord te Zetten-Andelst; mijn intieme kamer verzakelijkt tot een kleurloos bureau; een recreatiezaal toegewezen aan de Zusters Dominicanessen, die mij eenmaal zoo liefderijk hadden opgenomen; de twee eenige confraters, die er van de 106 over waren, als rechtloozen in één kamer opgeborgen enz. De kapel was Goddank intact gebleven, maar de sacristie deed dienst als een soort volkskoffiehuis zonder koffie!

Evenals het Albertinum was het St. Dominicus-College te Neerbosch overbevolkt met evacués, zoodat de paters, die er een toevlucht gevonden hadden, in behoeftige omstandigheden op een klein gedeelte van het ruime huis zaten samengedrongen. Daar blijvend mijn intrek nemen had dus zijn groote bezwaren en belofde bij de heerschende December-kou niet veel aantrekkelijks. Een weinig levens- en werkruimte heeft iemand, die met boeken getrouwd is, toch noodig, wanneer hij niet, in een zomerjasje gewikkeld, den heelen dag voor een ontzielde kachel wil zitten kniezen en kleumen. Bovendien had ik te Boxtel een afspraak voor een voordracht over Vondel, die mij, naar ik geloofde, in de gelegenheid zou stellen, om wat boeken van mijn gading te vinden en, zoo mogelijk, weer aan het werk te gaan.

Mij was beloofd, dat ik omstreeks half Januari per auto voor die lezing zou worden gehaald: ik moest nu zien, hoe ik die veertien dagen zou zoek brengen zonder langs den weg in de sneeuw te moeten slapen. Mijn geluksster voerde mij toen naar het kleine, uiterst vriendelijke Hernen, een dorpje in de gemeente Berg-

haren, die destijds om zijn kasteelen vermaard was. Daarvan is „het Huis te Hernen”, hoezeer wat onderkomen, nog in wezen: een smakelijk en schilderachtig slotje met XVIIde eeuwsche trapgevels ter zijde en romantieke glas-in-lood ruiten rondom een gevangenisachtige binnenplaats tusschen hooge dikke muren.

Recht tegenover dit door de Canadeezen bezette gebouw mocht ik opname vinden in de landelijke woning van een bejaard en kinderloos echtpaar, dat ik in zijn pretentielooze gulhartigheid niet met den legendarischen roem van Philemon en Baucis zal omhangen, wijl het zich immers in zijn woordloos en daadrijk Christendom hooger verdienste verzekerde: de lofspraak van den barmhartigen Meester: „Ik was vreemdeling en gij hebt mij geherbergd” (Matth. XXV, 35). De namen van Frans en Trui uit Hernen zal ik nooit vergeten.

Dan: medio Januari werd ik inderdaad langs hard bevroren en dik besneeuwde wegen en dwars door onafzienbare files geallieerde voertuigen naar Boxtel gebracht, waar ik met mijn eenigen rijkdom, het in gekregen lijfgoed verpakte Vondel-leven, met de grootste tegemoetkoming ontvangen werd, maar waar van wege de onverdrijfbare kou in het zaaltje van de „Ark” de lezing niet kon doorgaan.

Allerminst ontmoedigd, eerder met een gunstig voor gevoel wendde ik toen mijn steven naar Tilburg. Ik had mijn vaste hoop op deze vrijwel onbeschadigde stad gevestigd, omdat ik meende daar niet alleen een voorloopig thuis te zullen vinden, maar ook de meest noodige boeken, om mijn biografie eindelijk te kunnen voortzetten.

In deze verwachtingen ben ik niet bedrogen en ik gedenk het met bijzondere, ja dubbele dankbaarheid, getroffen als ik mij voelde door een bijkomstige om-

standigheid, die voor mij haar persoonlijke waarde had. De door een Franschman geformuleerde natuurwet, welke een mensch altijd naar zijn eerste liefde doet terugkeeren, is door Tilburg opmerkelijk aan mij bewaarheid.

In mijn prilste jeugd n.l. werd ik als ieder goed Roomsch kind van Amsterdam ter schole besteed op het bekende Gesticht in de Kerkstraat, dat onder naam en bescherming van den laatsten gecanoniseerden en laatsten Dominicaanschen Paus, Sint Pius V, in de hoofdstad een welhaast honderdjarige populariteit geniet.

„Daer heb ick eerst om honingh uit gevloghen!”

zou ik met een kinderherinnering van Vondel willen zeggen, wanneer dit niet zoowel van een vijfjarigen knaap als van een bewaarschool te geflatteerd klonk. Maar dat ik op de kleuterbanken in de buurt van het kind eener geëerde Amsterdamsche familie, dat ik in de nabijheid van de jeugdige Marie Ides kwam te zitten, dát is zuivere historie en na 60 jaar heb ik haar type nog duidelijk vóór mij.

Welnu, toen ik in de verleden ijsig koude Januari-maand 1945 als zwerveling met hoop in het hart om opname klopte aan de poort van het Moederhuis der Tilburgsche Zusters (Oude Dijk 1), die waarlijk niet voor de leus Zusters van *Liefde*, heeten, viel ik in handen van het vroegere schoolmakkertje uit de Kerkstraat, dat nu als de Eerwaarde Algemeene Overste van de beroemde Tilburgsche Congregatie, Moeder Leonie, voor mij zat! Wel zéér merkwaardig, in alle geval ten hoogste verblijdend deed deze hernieuwde kennis-making zich onmiddellijk aan mij voor en de bekoorlijke associaties, die ze inhad: Amsterdam: St. Pius: Moeder Gabriël, drongen zich in ons beider gedachten tegelijk naar den voorgrond.

Voor al deze onvergetelijke figuur van de daar genoemde sterke Vrouw, die gedurende de grootste helft van haar negentigjarig leven katholiek Amsterdam ten zegen is geweest, stond met haar kenmerkende manieren weer levendig voor mij. Hoe kunnen dood gewaande heugnissen of indrukken plotseling na jaren regenereren en in volle frischheid herbloeien! Dat ondervond ik bij deze mentale palingenese van de door ons als kinderen, maar niet minder door onze ouders en door heel Roomsche Amsterdam geëerbiedigde kloostermoeder, die haar krachtig bestuur, uitgeoefend met de kordaatheid van een scheepskapitein, wist te doen aanzwellen tot een zekere alomtegenwoordigheid van haar waakzamen geest over de pedagogische en charitatieve belangen van de hoofdstad; die zoowel door haar talenten als door haar bijzondere relaties met de hoofdredactie van het dagblad *De Tijd* méde de gedachtestroomingen bepaalde, die daarin hare bedding vonden; die met het gemak en het zelfbezit van een geboren diplomaat binnen- en buitenlandsche prelaten in de vereischte talen te woord stond; die, zeldzame onderscheiding, bij het gouden Jubilee van haar religieuze Professie door Dr. Schaepman in een voortreffelijk gedicht gehuldigd werd, en die, aan het einde van haar gezegende loopbaan, ten overvloede haar scherpzinnige intuïtie bevestigde door persoonlijk haar beste Amsterdamsche leerling, die voorbestemd was om ruim 30 jaar na haar dood de algemeene Leidster der machtige Congregatie te worden, naar het Novitiaat in Tilburg te begeleiden...

Van al deze gloriëtittels der vereerde Moeder Gabriël wist ik als kind natuurlijk niets. Maar één ding wist ik wél en beter dan de meesten, n.l. dat ik gelijk met haar verjaarde, een voorrecht waarvan ik niet alleen de materiële baten heb weten te waardeeren, maar waar

ik ook, zoo onnoozel als ik was, een jaloersch beschermde eer in stelde.

Onnoodig te zeggen, dat de Eerw. Moeder Leonie, door wier presentie al deze gedenkwaardigheden bij mij opensprongen, onmiddellijk nadat zij mijn oorlogsnood verstaan had, mij onder de honderdtallen, die haar gastvrij dak herbergt opnam, en zelfs de ruime kamer tot mijn verblijf bestemde, welke in vroeger jaren door den doorluchtigen Stichter zelf der Congregatie Mgr. Joannes Zwijsen gebruikt was en die als het ware nog met den geur van zijn apostolischen geest doortrokken is.

Hier dan hervond ik na zooveel moeilijke maanden de vreedzame en vrome sfeer, waarin een studiewerk gedijen kan. Hier ook werd ik, op de goed geoutilleerde Centrale Bibliotheek der Zusters, opgemonterd door een deel van de Vondelboeken, zonder welke ik niets kon uitrichten. Dat ik vele van die boeken bestempeld zag als „legaat van Mgr. A. M. C. van Cooth” verraste mij als een nieuwe wekroep: ook dit hergaf mij iets van de oude Amsterdamsche vertrouwdheid, die voor gedachten over Vondel uitermate weldadig is. Onder de protectie immers van Van Cooth, den klasieken geest met de fijne pen, die jaren lang zijn rectoraat van St. Pius met zijn bezielende leiding van den Warmondschen *Katholiek* verbond, publiceerde ik in 1907 mijn eerste groote studie over de bronnen der *Altaergeheimenissen*, en zulk een persoonlijke herinnering onderga ik nu eenmaal als de werking van een kiemkrachtig zaad.

Ik mag dus dankbaar getuigen dat sedert mijn komst te Tilburg het getij voor mij ten goede gekeerd is. Wat ik gehoopt had te vinden, heb ik gevonden: een rustige omgeving en de vereischte boeken.

Wat dit laatste betreft moge ik de spontane te-

gemoetkomingen gedenken, welke ik van begrijpende en meelevende vrienden ondervond. Collega Brom bijv. stuurde mij reeds naar Batenburg een stapeltje Vondeliana, waaronder zijn *Vondels Geloof*, in mijn „dubbele beproeving als teken van een veertigjarige vriendschap door Vondel”, zooals hij op het titelblad schreef. Daarna was het Dr. L. C. Michels, die even treffend den „belli saevitie libris orbat”, zijn Nijmeegsch proefschrift „ut lapillum denuo obtulit” en bovendien met zijn even kundige als prikkelende gesprekken mijn werklust weer op gang hielp. Het *Liber Amicorum* van 1939 en enkele van mijn eigen uitgaven werden mij grootmoedig door den chirurg J. Goossens gerestitueerd en de bankier A. Janssens bezorgde mij Pater Zey's editie van de *Altaergeheimenissen* terug.

„Een beroyd huysraed moet veeltijds van anderen wat te leen bezitten”: dit aardige Vondelwoord kwam vanzelf bij mij boven, toen ik in de welvoorzene bibliotheek der Eerw. Fraters in de Gasthuisstraat op de belangrijke door Fr. Horsten bijeengebrachte Vondel-collectie te gast mocht gaan, terwijl ook de boekerijen van de R. K. Econ. Hoogeschool, van de R. K. Leergangen en van de Openbare Leeszaal mij de noodige hulp verschaften.

Wie deze Paradijstoestanden met het uitgebrande en leeggestolen Nijmegen vergelijkt, zal begrijpen, hoe ik in het gezegende Tilburg mijn moed voelde herrijzen, om met ijver en vreugde aan „Vondel” door te schrijven. Mag ik nu, op voorbede van den gezaligden Joost, van Gods zegen ook mijn herstelde gezondheid verwachten, dan zal het aan mij niet liggen als de beoogde glorificatie van den beminden Dichter niet tot stand komt en mijn levenswerk niet boven den voorbijrazenden Hitlerstorm uitgroeit. *In Dei nomine feliciter!*

Dit misschien hier en daar te persoonlijk memorandum, dat echter aan een behoefte tot uiting voldeed en ten andere sommige zakelijke zaken bedoelde te registreeren, begon ik te Batenburg op Vondels Geboortedag 17 November 1944 en voltooide het te Tilburg op het Feest van St. Thomas Aq., in de Lentemaand van het Amsterdamsche Mirakel en in het jaar van het Zesde Eeuwgetij der Wonderhostie, dat ook het jaar is van het Derde Eeuwgetij der *Altaergeheimnissen*.